

– № 12. – [Електронний ресурс: www.nbuv.gov.ua]. 2. *Долішній М., Козоріз М.* Національна економіка в умовах глобалізації // Вісник НАН України. – 2002. – № 3. – [Електронний ресурс: www.nbuv.gov.ua]. 3. *Кутювенко А.М.* Глобалізація світових фінансових ринків та її вплив на фінансові стратегії транснаціональних корпорацій // Стратегія економічного розвитку України : Наук. збір. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 4. 4. *Луцишин З.О.* Формування новітньої архітектури світопорядку (на прикладі світової валютно-фінансової системи) // Матеріали міжнародної конференції "Університет – міжнародні відносини – Юнеско" (5–6 грудня 2002 р.). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – 2002. – Вип. 37 (Ч.І). 5. *Луцишин З.О.* Трансфор-

мація світової фінансової системи в умовах глобалізації. – К.: Видавництво "ДРУК", 2002. 6. *Мяких О.В.* Теорії глобалізації: зміст і основні напрями еволюції // Матеріали міжнародної науково-методичної конференції "Еволюція економічного розвитку та економічних теорій" (проблеми дослідження та викладання) (26–27 квітня 2000). – К.: КНЕУ, 2000. 7. *Одотюк І.В.* Основні фактори прискорення інноваційного розвитку економіки України // Проблеми науки. – 2000. – № 4. 8. *Пахомов Ю.* Україна і виклики глобалізації // День. – № 139, вівторок 7 серпня 2001 р. 9. *Чухно А.* Цивілізаційні засади економічної політики в Україні // Вісник НАН України. – 2001. – №3. – [Електронний ресурс: www.nbuv.gov.ua].

Надійшла до редколегії 03.02.2008

О. Жилінська, канд. екон. наук, доц.,
Д. Коломоєць, асп.

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Обґрунтовано можливості застосування методичного інструментарію нової інституціональної економічної теорії щодо проблем інноваційного розвитку та здійснено аналіз якісних характеристик головного суб'єкта інноваційного процесу – споживачів інновацій.

The article deals with the problem of using methodical instruments of new institutional economic theory to the problems of innovation development. The authors analyse quality characteristics of innovations' customers.

Постановка проблеми. Актуальність досліджень проблем інноваційного розвитку набуває особливої ваги за умов переходу до якісно нового етапу розвитку економіки України. В умовах вичерпності екстенсивних факторів економічного зростання, інноваційний розвиток національної економіки є безальтернативним, тільки на його основі в умовах жорсткої конкуренції можливе формування конкурентних переваг, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки загалом та вітчизняних суб'єктів господарювання зокрема. Зростання значення інноваційного вибору України обумовлюється тією обставиною, що участь нашої країни в євроінтеграційних процесах буде ефективною тоді, коли базуватиметься на втіленні інноваційної моделі національної економіки. Серед проблем, які потребують першочергового вирішення на макроекономічному рівні, особливо нагальною постає проблема адекватного інституційного забезпечення розвитку національної економіки на інноваційній основі. Адекватне інституційне забезпечення здатне не лише створити, але й ефективно використати та постійно відтворювати інноваційний потенціал національної економіки задля досягнення високіх рівнів соціально-економічного зростання і добробуту населення. Разом з тим дослідження проблем інституційного забезпечення інноваційного розвитку перебуває поки що в постановочній, а не в практичній площині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані із дослідженням різних аспектів інноваційного розвитку, неодноразово ставилися в економічній літературі. Серед вітчизняних науковців означена проблематика розглядається у роботах В. Гейця, Б. Кваснюка, В. Семиноженка (роботи [2], [17]), О. Єгорова [7], В. Осецького [15] й ін. Дослідження проблем інноваційного розвитку відбувається здебільшого із застосуванням системного та економіко-статистичного підходів ([16], [17]), окремі роботи базуються на положеннях еволюційної теорії ([7]). При цьому у вітчизняній літературі бракує робіт з проблем інноваційного розвитку, де було б застосовано аналітико-дослідницький потенціал інституціоналізму (наведемо приклади лише окремих досліджень [6]). Хоча, як зазначає провідний дослідник проблем інституціоналізму у вітчизняній економічній науці Т. Гайдай, "інституційний підхід, на противагу "ринковому фундаменталізму", дозволяє повніше враховувати у стратегії трансформаційних зрушень взаємозв'язок економічних, соціальних, політичних, правових та інших складових системних перетворень, а також їх вплив на суспільну та індивідуальну свідомість, психологію, етику та мораль" [1; с. 66]. Інструментарій інституціоналізму у розробці проблем науки та іннова-

цій здебільшого застосовують російські дослідники (див. роботи [9], [12], [13], [14], [18], [20]), значну увагу інститутам у розробці проблем сталого розвитку приділяють і міжнародні організації, зокрема Світовий банк ([4], [5]), Всесвітній економічний форум (WEF) тощо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми.

Обґрунтування необхідності інноваційного розвитку національної економіки здійснено у численних роботах вітчизняних економістів, проведено значну кількість наукових та науково-практичних конференцій, парламентських слухань, ухвалено певні нормативно-правові основи розвитку національної економіки на інноваційних засадах. Разом з тим з року в рік спостерігається зменшення питомої ваги інноваційно активних підприємств: якщо у 2000 р. серед промислових підприємств інноваційно активним було кожне п'яте вітчизняне підприємство, у 2003 р. – кожне шосте, то у 2006 р. – лише кожне дев'яте, при цьому частка підприємств, що мали витрати за такими напрямками як дослідження і розробки (ДіР) скоротилася за цей період у понад півтори рази: від 4,6 % до 2,9 % [11, с. 193]. У той же час обстеження Всесвітнього економічного форуму переконливо доводять, що головні складові інноваційного розвитку, що забезпечують високі темпи економічного зростання у середньостроковій перспективі, – це інституційні та макроекономічні умови сприяння або гальмування інноваційної діяльності. Україна посідає одне із заключних 20 місць у рейтингу, особливо низьким є рейтинг вітчизняних державних інститутів. Отже, поглибленого аналізу потребують не лише виявлення причин зниження інноваційної активності вітчизняних підприємств, але й теоретичні засади, методичний інструментарій дослідження проблем інноваційного розвитку з урахуванням дослідницько-аналітичного потенціалу нової інституціональної економічної теорії.

Мета статті. Автори статті поставили за мету обґрунтувати можливості застосування методичного інструментарію нової інституціональної економічної теорії щодо проблем інноваційного розвитку та здійснити із його застосуванням аналіз якісних характеристик головного суб'єкта інноваційного процесу – споживачів інновацій.

Виклад основного матеріалу. У межах неінституційного напрямку дослідники оперують такими концепціями як обмежена раціональність, інститути, організації, права власності, трансакції та трансакційні витрати, опортуністична поведінка, механізми управління угодами, специфічність активів, неповні угоди, фундаментальна трансформація, приватний порядок залагодження конфліктів, договірні обов'язки, широкого використання набули такі категорії, як угоди, права власності та їх специфікація, зовнішні ефекти, асиметрична інформація тощо.

Серед головних модифікацій теоретичних принципів дослідження традиційного інституціоналізму та ортодоксальної неокласики у межах становлення неінституціоналізму як міждисциплінарного синтезу цих наукових напрямів дослідники виділяють наступні [1, с. 64]:

- ✓ доведення існування особливих витрат обміну, а саме трансакційних витрат, під якими розуміються витрати на здійснення ринкових трансакцій – угод, контрактів чи актів обміну між суб'єктами господарювання;
- ✓ визнання неповноти і доступності інформації на наявності витрат на її здобуття;
- ✓ формування теорії прав власності і доведення множинності і розгалуженої структурованості прав власності;
- ✓ розробка припущень щодо обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки ринкових суб'єктів.

Відповідно до головних положень неінституціоналізму інститути мають велике значення з т. з. як ефективності розміщення ресурсів, економічного розвитку, так і розподілу обмежених ресурсів (багатства) між економічними агентами, що приймають рішення. Під інститутами розуміється сукупність формальних і/або неформальних правил, що створюються людьми, а також механізмів, які забезпечують дотримання цих правил. Система інститутів має багаторівневий характер, де розрізняються інституційне середовище й інституційні погодження [20, с. 27]. За визначенням Світового банку інститути – це правила й організації, у т.ч. неформальні норми, що координують поведінку людини. Головні функції інституційного середовища визначаються як сприйняття сигналів про потреби і проблеми (генерування інформації, надання громадянам можливостей для вираження інтересів, стимулювання пізнання), узгодження інтересів шляхом обговорення змін, досягнення згоди та запобігання конфліктам, реалізація рішень відповідно до угод. Інститути при стабільності їх функціонування мають реагувати на широкий спектр довгострокових змін (на майбутні 50 років), серед яких: урбанізація, технологічний прогрес, нові суспільні цінності, нові умови доступності екологічних і природних ресурсів, більш тісні міжнародні зв'язки [4, с. 37].

Чи може бути використано аналітико-дослідницький потенціал інституційного підходу до вивчення проблем інноваційного розвитку? Питання у цій площині уже ставилося у літературі, йдеться про те, як трансакційні витрати пов'язані із нововведеннями [20, с. 34]. За Й. Шумпетером це "нові комбінації" – ключовий засіб економічного розвитку [21]. Як правило, при розгляді проблем інноваційного розвитку об'єктом дослідження виступають організації, які створюють і комерціалізують нововведення, а не споживачі – ті економічні агенти, для яких вони створюються і які привласнюють певні вигоди від їх споживання. Обставини, що дозволяють обрати методичний інструментарій неінституціоналізму для дослідження проблем інноваційного розвитку з позицій розгляду головного суб'єкта інноваційного процесу – споживача, на наш погляд, полягають у наступному:

1. Теза щодо обмеженої раціональності справедлива при розгляді споживача інновацій з огляду на обмеження внутрішніми і зовнішніми факторами намагань індивіда до максимального задоволення його потреб. Внутрішнім фактором виступає здатність індивіда до пізнання та самопізнання, оскільки окрім п'яти головних потреб людини: "фізіологічні потреби", "потреби у безпеці", "потреби у соціальному спілкуванні та любові", "потреби у самоповазі", "самоактуалізація, або потреби у здійсненні", що відомі як піраміда потреб Маслоу, існують і такі ключові потреби людини як потреба в інформації (пізнанні) і потреба у самопізнанні. Потреба людини в інформації реалізується через діяльність по її збору, практично

будь-який вид діяльності може вважатися процесом формування і розвитку самостійної інформаційної системи. З таких позицій потреба в інформації виступає ключовою, всі ж інші потреби є засобом задоволення цієї головної потреби. Потреба у самопізнанні (самопоясненні) витікає із того, що людина, будучи частиною всесвіту, не володіє всією повнотою інформації, а, значить, і знання [8, с. 36]. За образним висловлюванням Людвіга фон Мізеса, "людина позбавлена всезнання" [9, с. 11]. Йдеться про перетворення "*homo economicus*" на "*homo informaticus*", що передбачає два взаємообумовлені процеси: опанування людиною знаннями про всесвіт і про саму себе, які розпочинаються з нуля від моменту народження і тривають упродовж її життя. Людина як споживач різноманітних благ виступає окремою інформаційною системою, яку складають особисті дані.

2. Інформація про особисті дані (приватна інформація) має велику цінність для підприємств, але споживачі не зацікавлені в її розголошенні. Приватна інформація про кожну людину як споживача, хоча й має певні спільні ознаки, все ж може бути визначена як унікальна. Це об'єктивно зумовлює ситуацію, відому як асиметричність в розподілі інформації, коли частина учасників ринку володіє інформацією, якою не володіють інші заінтересовані особи [3, с. 86]. Отже, людина не володіє повнотою інформації не лише щодо всесвіту, але й щодо самої себе. Інформація, якою людина володіє про себе і яку вона здобуває у процесі самопізнання, стає в подальшому основою для задоволення потреб, які ми вважатимемо усвідомленими. Проте певні особисті дані на різних етапах самопізнання є невідомими для особистості, їх наявність у людини також формує потреби, які ми вважаємо неусвідомленими. Нові товари і послуги, в яких уречевлені наукові і технічні знання, актуалізують потреби як пізнання, так і самопізнання людини, у результаті споживання цих благ людина розвивається як інформаційна система. Такий розвиток споживача як інформаційної системи дозволяє скорочувати у подальшому трансакційні витрати вибору благ і послуг, які можуть задовольнити ті потреби споживачів, що переходять із категорії неусвідомлених до категорії усвідомлених. Наявний у певний період часу рівень інноваційності товарів і послуг, обумовлений можливостями певного технологічного базису в країні щодо уречевлення нових наукових і технічних знань, виступає зовнішнім фактором намагань індивіда до максимального задоволення його потреб.

3. Діяльність людини як споживача спрямована на задоволення потреб, які за нормальних умов є необмеженими, і не існує артефактів, які би повністю задовольнили будь-які індивідуальні чи суспільні потреби, так само як не існує довершених артефактів [8; с. 72]. Задоволення потреб відбувається через придбання широкого переліку товарів і послуг, які продукуються чи надаються різними суб'єктами господарювання, що провадять різні види економічної діяльності, або через власну самодіяльність споживачів (наприклад, задоволення рекреаційних потреб можливе через використання послуг туристичного оператора, а можливе через самоорганізацію відпочинку т.зв. "дикий" відпочинок). У такому контексті цінність будь-яких знань, в т.ч. наукових і технічних, полягає в тому, що вони дозволяють розкрити неусвідомлені потреби людини, зокрема і як споживача, та шляхи їх задоволення через придбання і споживання нових товарів і послуг, які пропонуються на ринку суб'єктами господарювання, що, в свою чергу, виступають результатами їх інноваційної діяльності. Уперше в науковій літературі на цей аспект звернув увагу Й. Шумпетер: "новації в економіці, як правило, проваджуються не після того, як спочатку у споживачів стихійно виникнуть нові потреби і під їх тиском відбудеться переорієнтація виробничого апарату <...>, а тільки тоді, коли

саме виробництво прищепить споживачеві нові потреби" [21, с. 132]. Цінність знань, втілених у нових товарах і послугах, полягає, на нашу думку, у зменшенні інформаційної асиметрії для самого споживача, коли неусвідомлені потреби не лише переходять до розряду усвідомлених, але пропонуються шляхи їх задоволення – через вибір серед усіх товарів і послуг на ринку інноваційної продукції та її споживання. У такий спосіб людина розвивається як інформаційна система. Варто зауважити, що нові товари і послуги завжди виступають формою уречевлення нових знань, проте лише частина з них виступає уречевленням власне наукових і технічних знань, вони характеризуються як наукомісткі товари і послуги, це такі блага, де втілено передусім результати ДіР.

Розвиток людини як інформаційної системи, таким чином, можна охарактеризувати інтелектуалізацією її потреб як на рівні індивідуального споживача, що має високий освітній рівень та очікує нових продуктів і послуг із високими наукомісткими характеристиками, підприємства – організації, що сьогодні все більше розглядається як фабрика знань, потребуючи наукомістких технологій і нових знань, так і всього суспільства.

4. Значний вплив на споживача, окрім освітнього рівня, мають культурні цінності, оскільки вони являють собою ті правила поведінки, що є набутими, на відміну від спадкових, таких, які передаються генетично. Згідно з класифікацією правил поведінки В. Ванберга набуті правила поведінки передаються саме через культуру. Такі правила поведінки, в свою чергу, поділяються на особисті та соціальні – неформальні, що закріплені звичаями, традиціями й т.д., і формальні, закріплені у правових нормах [13, с. 9]. Цей аспект в актуалізації потреб людей у самопізнанні підкреслює С. Ханнінгтон у роботі "Зіткнення цивілізації і перетворення світового порядку" (1996) – при становленні багатополюсного світу після закінчення "холодної війни", коли головні відмінності між людьми та народами мають не ідеологічний, не політичний, не економічний, а культурний характер, люди і нації намагаються відповісти на найголовніше питання: хто ми такі? [19, с. 532].

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, автори дійшли висновку про адекватність застосування методичного інструментарію нової інституціональної економічної теорії у дослідженні проблем інноваційного розвитку, передусім у випадку, коли об'єктом дослідження виступають споживачі інновацій. У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що для споживачів також притаманна характеристика обмеженої раціональності в їх діяльності як економічних агентів під впливом обмежень внутрішніх та зовнішніх факторів. Дія внутрішніх факторів обмежень обумовлена тим, що людина є інформаційною системою, розвиток якої відбувається унаслідок задоволення таких потреб як потреби у пізнанні і потреби у самопізнанні. Чим нижчим є рівень розвитку інформаційної системи, тим вищими трансакційні витрати вибору товарів і послуг для задоволення всіх категорій потреб, які таким чином розглядаємо як неусвідомлені. Чим вищим є рівень

розвитку інформаційної системи індивіда як споживача, рівень самоусвідомлення його потреб, тим більше актуалізуються його неусвідомлені потреби, що переходять до категорії усвідомлених, такий перехід автори розглядають як прояв зменшення інформаційної асиметрії між двома категоріями економічних агентів: споживачами та підприємствами. Це, в свою чергу, дозволяє зменшувати трансакційні витрати вибору споживачів товарів і послуг. Інноваційні товари і послуги, що надаються і пропонуються на ринку іншими економічними агентами – інноваційно активними організаціями, створюють умови для підвищення рівня розвитку споживача як інформаційної системи, що можна охарактеризувати як всезростаючу інтелектуалізацію потреб. Така теза дозволяє розглядати дві моделі інноваційного процесу "market pull" та "technological push" як взаємодоповнюючі, а не альтернативні. Зовнішні фактори обмежень раціональної поведінки споживачів мають в своїй основі базуються на досягнутому рівні технологічного розвитку інноваційно активних організацій у певній країні, що долається через активізацію зовнішньоторговельних зв'язків, та відмінностями у культурних цінностях, які також можуть бути нівельовані у процесі формування культури глобального суспільства.

1. Гайдай Т. Неінституціоналізм та його аналітично-дослідницький потенціал // Економіка України. – 2003. – № 9. 2. Геєць В.М., Семіноженко В.П. Інноваційні перспективи України. – Х.: Константа, 2006. 3. Довбенко М. Нобелівська нагорода за розробку теорії асиметричної інформації // Економіка України. – 2003. – № 10. 4. Доклад о мировом развитии 2003 года. Устойчивое развитие в меняющемся мире. Преобразование институтов, рост и качество жизни: Пер. с англ. – М.: Изд-во "Весь мир", 2003. 5. Доклад о мировом развитии 2006. Справедливость и развитие: Пер. с англ. – М.: Изд-во "Весь мир", 2006. 6. Институційні основи інноваційного розвитку економіки: Навч. пос. / За заг. ред. В.Є. Новицького. – К.: КНТ, 2008. 7. Егоров І.Ю. Наука и инновации в процессах социально-экономического развития. – К.: ИВЦ Госкомстата Украины, 2006. 8. Инновационный менеджмент: Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития / Под ред. В.М. Аньшина, А.А. Дагаева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2006. 9. Менеджмент технологических инноваций / Под ред. С.В. Валдайцева, Н.Н. Молчанова. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. 10. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории: Пер. с 3-го испр. англ. изд. – Челябинск: Социум, 2005. 11. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. / Держкомстат. – К., 2007. 12. Олейник А.Н. Институциональные аспекты социально-экономических трансформаций. – М.: Эк-й ф-т МГУ, ТЕИС, 2000. 13. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Уч. пос. – М.: ИНФРА-М, 2002. 14. Ольсевич Ю., Мазарчук В. О специфике экономических институтов социальной сферы // Вопросы экономики. – 2004. – № 5. 15. Осещкий В.Л. Инвестиции та інновації: проблеми теорії та практики: Монографія. – К.: ІАЕ УААН, 2003. 16. Соловьев В.П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (Синергетические эффекты инноваций). – К.: Феникс, 2004. 17. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. Т. 2: Інноваційно-технологічний розвиток економіки / За ред. акад. НАНУ В.М. Гейця, акад. НАНУ В.П. Семіноженка, чл.-кор. НАНУ Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. 18. Тамбовцев В.Л., Елисеєв А.Н., Макарова Н.Н. Институциональный анализ науки. – М.: Эк-й ф-т МГУ, ТЕИС, 1997. 19. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка // Новая постиндустриальная волна на Западе / Под ред. В.Л. Изюмцева. – М.: Academia, 1999. 20. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. 21. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Эксмо, 2007.

Надійшла до редколегії 13.02.2008

В. Кравченко, канд. екон. наук, доц.

УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ РИЗИКАМИ: СУТНІСТЬ ТА СУЧАСНА МЕТОДИКА

В статті досліджені проблеми управління підприємницькими ризиками. Показано, що низька інноваційна активність українських підприємств в значительній мірі пояснюється відсутністю сучасної методики управління підприємницькими ризиками. Раскрыта сущность предпринимательских рисков и управления ними. Изложена схема разработки Программы управления рисками.

Problems of the enterprise risk management are investigated in the article. To a great extent low innovative activity of the Ukrainian enterprises is explained by the absence of the modern risk management methods. The essence of enterprise risk management is shown. The framework of the development of the risk management program is shown.

Постановка проблеми. Одне із головних завдань сучасного етапу соціально-економічного розвитку Украї-

ни полягає у побудові інноваційно-інвестиційної моделі розвитку її економіки [1, с. 801 – 868]. Ця мета є однією